

NOȚIUNI INTRODUCATIVE

Capitolul I

Caracterizare generală a dreptului roman

§1. Definiția dreptului roman

Dreptul, în sensul general și totodată tehnic al cuvântului constituie ansamblul normelor de conduită obligatorie, deci instituite ori sancționate de către stat, care reglementează raporturile dintre membrii unei colectivități. Aplicând această definiție dreptului roman se poate spune că el cuprinde totalitatea normelor de conduită instituite și sancționate de statul roman, ce constituie un sistem extrem de vast și complex, format din numeroase ramuri și instituții juridice aflate într-un proces continuu de transformare și intercondiționare¹.

Această definiție dată dreptului roman corespunde concepției actuale, moderne despre drept, care este fundamental diferită de cea a jurisconsultilor romani. Concepția lor era caracterizată de confuzia dintre principiile religioase *fas*, cele morale *honestum*, și cele de drept *ius*, care s-a reflectat în definițiile date dreptului în mod constant. Astfel jurisconsultul Ulpian definește dreptul: *ius praeepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*, adică „principiile de drept sunt: a trăi în mod onest, a nu vătăma pe nimeni și a da fiecăruia ceea ce i se cuvine“.

A trăi în mod onest și a nu vătăma pe nimeni constituie principii de morală și nu de drept. A da fiecăruia ceea ce i se cuvine este un principiu de drept. Se observă deci o asociere, și în același timp o confuzie între principii. De aici procesul către care s-a orientat evoluția ulterioară a sistemului de drept a fost acela de a transfera cât mai multe reguli sociale din sfera morală în sfera dreptului pentru a putea fi astfel sancționate de acestea din urmă.

O altă definiție care susține cele afirmate anterior este cea dată de jurisconsultul Celsus care spune: *ius est ars boni et aequi*, adică „dreptul este arta binelui și a echității“.

Principiul binelui constituie elementul moral al definiției care este alăturat celui de drept, *aequitas* ce are o multitudine de sensuri și uneori este foarte greu de a fi definit precis. Astfel Cicero confunda *aequitas* cu *ius civile*, cu izvorul lui *ius civile* dar și cu una din diviziunile dreptului².

¹ E. Molcuț, D. Oancea, *Drept roman*, 1995, București, pag. 5.

² C. St. Tomulescu, *Drept privat roman*, București, 1973, pag.17.

Aequitas este considerat de juriștii romani ca un scop al dreptului¹ și totodată ca un ideal al dreptului². De fapt Celsius a vrut cu siguranță prin această definiție să demonstreze că dreptul este arta de a aplica regulile morale în conflictele din viața practică³.

De asemenea confuzia amintită se întâlnește și în definiția dată științei dreptului de către Justinian în Institutele sale după cum urmează: *iuris prudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia iusti atque, injusti scientia*, adică „știința dreptului sau jurisprudența este cunoașterea lucrurilor divine și umane, știința a ceea ce este drept și nedrept“.

De data aceasta definiția combină elementul religios cu cel uman legat de drept și morală. Chiar dacă în aparență confuzia celor trei elemente *fas*, *honestum* și *ius* persistă, trebuie arătat că evoluția ulterioară a dreptului roman dovedește că în practică romanii au depășit-o și totodată au cultivat-o în spiritul lor de respect față de tradiție.

Acest lucru nu s-a întâmplat și cu celelalte sisteme de drept ale antichității ca cel babilonian, egiptean, hindus etc. cărora lipsindu-le genialitatea juridică au dispărut fără a lăsa urme în civilizația umanității.

§2. Obiectul dreptului roman

Cursul de față are ca obiect prezentarea apariției și evoluției instituțiilor dreptului privat roman și nu a întregii materii a dreptului roman.

Dreptul roman ca ansamblu de norme de conduită instituite ori sancționate de statul roman⁴ era împărțit în conformitate cu concepția romană în drept *public* și drept *privat*. Astfel jurisconsultul Ulpian⁵ arăta criteriul de distincție între dreptul public și dreptul privat: *publicum ius est quod ad statum rei romane spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem*, adică „dreptul public este acela care privește organizarea statului roman, și dreptul privat, interesul particularilor.“

Consecința ce se desprinde din cele arătate de jurisconsultul Ulpian ar fi că dreptul public este menit a proteja interesele publice, respectiv ale întregii societăți, iar dreptul privat este menit a proteja interesele persoanelor particulare.

Totuși în realitate atât dreptul public cât și cel privat protejau în cele din urmă aceeași categorie socială privilegiată fie în calitate de conducători politici ai societății romane, fie în calitate de stăpâni de sclavi.

¹ Ulpian, D.1.1.1.pr.

² Paul, D.11.11; G. Ciulei, L'équité chez Ciceron, Amsterdam, 1972.

³ C.St.Tomulescu, Op. cit., pag.17.

⁴ Supra, pag.1

⁵ D.1.1.1.2.

Diferențele dintre normele dreptului public pe de-o parte și cele ale dreptului privat pe de alta au determinat la rândul lor deosebiri și în ceea ce privește posibilitatea de modificare a acestora. Normele dreptului public nu puteau fi modificate de către particulari¹: *ius publicum privatorum pactis mutari non potest*, adică „dreptul public nu poate fi schimbat prin convenții încheiate între particulari“. Acestea se impuneau tuturor fără a putea fi schimbate ori transformate.

Normele dreptului privat dădeau însă părților posibilitatea de a se abate de la acestea cu condiția să nu se încalce principiile fundamentale de drept.

Având în vedere modelul tratării instituțiilor de drept privat de către jurisconsultul Gaius pe de-o parte, și Justinian pe de alta în Instituțiile lor, se va proceda în cursul de față la o abordare similară, însă cu unele modificări în ceea ce privește acțiunea în justiție, după cum urmează: se începe cu prezentarea unor noțiuni introductive în studiul dreptului roman apoi se trece la tratarea izvoarelor dreptului roman. Din considerente întemeiate pe experiența romaniștilor din ultima vreme, respectiv faptul că dreptul roman a evoluat pe cale procedurală ca un drept al acțiunilor, se va trata în continuare procedura civilă înaintea instituțiilor dreptului privat roman așa cum eram obișnuiți de Institutele jurisconsultilor.

În continuare însă se va respecta ordinea tratării din Institute abordându-se persoanele mai întâi; apoi sub titlul de drepturi reale se vor trata bunurile, posesia, proprietatea și drepturile reale asupra bunurilor altuia.

În partea a doua a cursului se vor trata alte instituții importante ale dreptului roman, respectiv succesiunile, obligațiile și izvoarele obligațiilor.

§3. Însemnătatea dreptului roman

Dreptul roman prezintă o deosebită însemnătate deoarece el constituie fundamentul pe care s-a clădit sistemul juridic. Cu toate că dreptul roman nu mai este în vigoare, noțiunile și principiile sale care s-au perpetuat de peste două mii de ani până astăzi sunt perfect aplicabile. Deci el nu a rămas un simplu document arheologic, așa cum este cazul altor legislații din antichitate, ci a trăit o viață proprie, a depășit sub aspectul formei sale limitele societății care l-a generat și a exercitat o influență hotărâtoare asupra dreptului de mai târziu².

Studiul dreptului roman prezintă o însemnătate motivată și de anumite criterii legate de cultura generală și juridică, de istoria dreptului și de rolul didactic pe care-l joacă în pregătirea celor ce vor deveni juriști. Căci dacă grecii au dat dovada măiestriei lor în privința filozofiei, juriștii romani și-au

¹ Papinian, D. 2, 14, 38.

² E. Molcuț, Drept privat roman, Universitatea Creștină D. Cantemir, București, 1994.

manifestat genialitatea în ceea ce privește mânuirea raționamentului juridic, a elaborării conceptelor, principiilor și noțiunilor juridice.

Despre însemnătatea dreptului roman se poate vorbi la nesfârșit în sens general, dar de asemenea ea se prezintă și în sens concret, odată cu studiul și cercetarea fiecărei instituții juridice în parte. Dreptul roman prezintă deci interes pentru următoarele considerente:

- a creat alfabetul dreptului printr-un limbaj juridic cu ajutorul căruia s-au putut exprima ideile juridice cerute de viața practică;

- a determinat dezvoltarea gândirii juridice, iar consecința a fost că noțiunile juridice actuale au apărut în marea lor majoritate în cadrul său, caracterizându-se prin precizie, claritate și logică strictă;

- a contribuit la formarea principiilor juridice prin adagii ori maxime celebre transmise lumii moderne. Cunoașterea acestor principii prezintă o mare însemnătate deoarece pe de-o parte ele constituie regulile fundamentale ale dreptului roman, iar pe de alta ajută la soluționarea unor probleme juridice practice. De aici rezultă principii ca cel al simetriei sau corespondenței formelor în conformitate cu care un act juridic încheiat într-o anumită formă nu poate fi desființat decât în aceeași formă, însă în sens invers;

- determină formarea unei educații juridice atât pentru omul de cultură cât și pentru specialistul ce se formează și se perfecționează în știința dreptului;

- dezvoltă simțul juridic practic pentru că el însuși s-a format pe bază de spețe și ne dă astfel posibilitatea de a urmări și înțelege modul de elaborare al noțiunilor juridice. Astfel, exemplul cel mai concludent este cel al Digestelor, una din principalele lucrări ale operei legislative a lui Justinian care constituie de fapt o vastă culegere de spețe. Ori se știe că învățarea dreptului prin intermediul spețelor se bucură de o atenție deosebită. Prin acest aspect iată că dreptul roman dobândește un caracter cu totul modern;

- dreptul românesc s-a format și a evoluat sub influența dreptului roman¹, în trei momente principale semnificative, respectiv perioada de zămislire a poporului român și de formare a dreptului obișnuielnic pe un fond juridic de drept roman; perioada dreptului juridic scris, când influența dreptului roman s-a exercitat prin filieră bizantină, și în cele din urmă perioada elaborării operei legislative din timpul lui Alexandru Ioan Cuza când au fost preluate o serie de categorii și principii ale dreptului roman clasic².

¹ E. Molcuț, D. Oancea, *Drept roman*, București 1983, pag 12.

² N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol.1. 1915, pag 14-30.

§4. Diviziunile dreptului roman

După cum rezultă din textul lui Ulpian citat anterior¹ dreptul roman se divide în două părți importante: dreptul *public* și dreptul *privat*.

Dreptul public este acel ansamblu de norme juridice care reglementează organizarea statului pe de-o parte, iar pe de alta reglementează relațiile dintre stat și persoanele particulare.

Dreptul privat este acel ansamblu de norme juridice care reglementează relațiile dintre persoanele particulare. La rândul său dreptul public se subdivide în trei părți: *ius civile*, *ius gentium* și *ius naturae* sau *ius naturele*.

Ius civile este ansamblul de norme juridice ce reglementează relațiile numai dintre cetățeni. Deci este dreptul propriu al cetății - *civitas* aplicabil numai cetățenilor romani - *cives*. El este un drept strict, riguros și conservator pentru că nu suportă schimbări cu trecerea timpului. Totodată este un drept formalist în sensul că actele juridice pe care le prevede pentru a fi folosite trebuie să îndeplinească anumite forme *sine qua non*.

Ius gentium este ansamblul de norme juridice care reglementează pe de-o parte relațiile dintre cetățeni și străini, iar pe de alta dintre străini. Principiile lui *ius gentium* se aplicau în deosebi în domeniul patrimonial ele neavând influență prea mare asupra organizării familiei romane ori asupra statutului persoanelor.

„*Ius naturae* sau *ius naturale* este acela pe care toate ființele viețuitoare l-au deprins de la natură, căci acest drept nu este specific numai neamului omenesc, ci este comun tuturor animalelor care se nasc pe uscat, în mare, precum și păsărilor. De aici decurge uniunea bărbatului cu femeia, pe care noi o numim căsătorie, zămislirea copiilor și educația lor. În fapt vedem că și animalele, chiar cele sălbatice, sunt socotite a cunoaște acest drept“ - *ius naturale est, quod natura omnia docuit: nam ius istud non humani generis proprium, sed omnium animalium, que in terra, que in mari nascuntur avium quoque commune est hinc descendit maris atque feminae conjunctio, quam nos matrimonium appellamus, huic liberorum procreatio, hinc educatio: videmus etenim cetera quoque animalia, feras etiam istius iuris peritia censerit*.²

Jurisconsultii din dreptul clasic fiind influențați de filozofia greacă au considerat dreptul natural ca un drept ideal, *semper aequum est bonum*, adică întotdeauna echitabil și bun. Totuși ideea unui astfel de drept era în afara realității sclavagiste romane³.

O altă accepțiune a lui *ius naturale* era aceea legată de normele ce reglementează relațiile omului cu divinitatea. În virtutea acesteia dreptul natural

¹ Supra, pag.1.

² D. 1, 1, 1, 3-4.

³ Vl. Hanga, M Jacotă, *Drept privat roman*, București, 1964, pag.15.

este definit ca acela care este respectat deopotrivă la toate popoarele fiind stabilit de divinitate și se menține veșnic și imuabil¹.

Au existat și alte criterii de diviziune a dreptului roman după care acestea se împărțeau în: *ius civile* și *ius honorarium*; *ius scriptum* și *ius non scriptum*; *ius generale* sau *comune* și *ius singulare*.²

Ius civile aici era dreptul care decurgea din legi plebiscite, consuetudine, constituții imperiale, senatusconsulte.

Ius honorarium era dreptul ce rezulta din edictele pretorului și ale edilului curul.

Ius scriptum decurgea din voința categoric exprimată, adică explicită a legiuitorului.

Ius non scriptum decurgea din voința presupusă ca urmare a faptului că permitea existența și perpetuarea anumitor obiceiuri ce constituiau *mos majorum* sau *consuetudo*.

Ius generale sau *comune* era dreptul care producea efecte generale.

Ius singulare era dreptul care producea efecte limitate. Acesta se subdivide în *beneficium legis* aplicabil numai unei categorii de persoane și *privilegium* aplicabil numai uneia sau mai multor persoane determinate.

Capitolul II

Periodizarea istorică a statului și epocile dreptului roman

§1. Perioada prestatală

După tradiție, și conform cercetărilor istorice Roma ar fi fost fondată la anul 754 ori 753 î.e.n., de către cei doi frați legendari Romulus și Remus. Lăsând deoparte legenda și abordând din punct de vedere istoric această perioadă, Roma era la început un sat de păstori și agricultori ce se bucura de o așezare din cele mai favorabile, pe malul Tibrului, în apropierea mării într-o zonă de întrepătrundere a lumii latine și etrusce.

Populația Romei cu toate că era în majoritate italică nu avea totuși o structură omogenă. Era formată din trei triburi primitive. Unul era latin numit *Rammes*, așezat pe colina Palatin, altul era sabin numit *Tities*, așezat pe colina Esquilin și cel de-al treilea etrusc numit *Lucers* așezat pe Caelius.

Această populație eterogenă era polarizată în două mari categorii sociale respectiv patricienii și plebeii. Între aceste două categorii exista o a treia formată din *clientes* - clienți.

¹ Institute.1,2,11.

² Vl. Hanga, Op. cit., pag. 25-27.

Patricienii cunoscuți sub numele de *populus romanus* erau membrii ginților, adică toți cei care făceau parte din poporul latin cuceritor. Numele lor vine de la termenul de *patres* - șefi¹.

Plebeii erau formați din populațiile vecine învinse de romani la care treptat s-au alăturat cei veniți la Roma care exercitau diverse meserii.

Între patricieni și plebei a existat o luptă permanentă pentru cucerirea de drepturi politice de către cei din urmă.

Clienții erau sclavii dezrobiți și urmașii lor la care s-au adăugat și străinii veniți la Roma.

Organizarea primitivă a Romei ca cetate s-a realizat prin fuziunea celor trei triburi², fiecare având un senat de o sută de membrii, o armată pedestră de o mie de oameni și o cavalerie de o sută de oameni. Astfel conducerea socială era exercitată de către patricieni iar hotărârile erau adoptate de către adunarea poporului împărțită în ginți, curii și triburi.

Organele prestatale ce realizau această conducere erau: *comitia curiata* ca adunare a poporului roman la care plebeii nu aveau acces pentru că nu erau organizați în ginți; apoi alt organ de conducere era regele - *rex*, ales de *comitia curiata* cu atribute militare, religioase și judecătorești limitate; în sfârșit *senatul* era format în urma fuziunii senatelor celor trei triburi, din 300 de membrii și confirma alegerea regelui și hotărârile adunării curiate.

§2. Întemeierea statului roman

Pe la sfârșitul secolului VI î.e.n. în urma reformei complexe a lui Servius Tullius a fost întemeiat statul roman ca formă de organizare politică. El a împărțit teritoriul Romei cu excepția Capitoliului și Aventinului în patru *tribus* sau regiuni numite: *Suburana, Esquiliana, Collina și Palatina*. Aceasta a făcut ca fiecare cetățean indiferent de categoria socială căreia îi aparținea să fie inclus într-unul din aceste patru cartiere. Cu scopul de a strânge legătura dintre cetățeni și cele patru tribus urbane, Servius Tullius a extins limitele orașului în așa fel încât fiecare *pater familias* să aibă cele două iugăre de pământ - *heredium* în interiorul cetății. Deci de acum apartenența la cetate nu mai este datorată criteriului rudeniei de sânge ci criteriului apartenenței la unul din cartiere, al teritorialității.

Fiecare cetățean era obligat să facă o declarație în privința averii sale. În acest sens se organiza din cinci în cinci ani recensământul.

Din punct de vedere financiar și militar pentru a se stabili impozitul dar și pentru determinarea serviciului militar Servius Tullius a împărțit întreaga populație în centurii repartizate după averea ce o avea fiecare cetățean. O

¹ Ginta era formată din toți cei care descindeau dintr-un strămoș comun dar numai pe linie masculină.

² Fr. Girard, Histoire de l'organisation judiciaire des Romains, pag 5.